

WACHA BALÁZS

Etnikus nyelv és eszperantó: a gyermekkori kétnyelvűség egy újabb változata

Kétnyelvűség, többnyelvűség ősidők óta létezik, hiszen a különböző etnikumok határterületén kialakulása szinte elkerülhetetlen. A gyermekkori kétnyelvűség gyakran egyszerűen a szélesebb közeg (falu, vidék) felnőtt lakosságának azt az általános kétnyelvűségét folytatja, amely több etnikum tartós együttéléséből adódik, s amely kétnyelvűség minőségét tekintve maga is különféle lehet.

Máskor valamely etnikum alárendelt helyzetével, kiszolgáltatottságával függ össze két vagy több nyelvnek - ilyenkor általában más és más funkcióban való - használata. Kulturális indíttatású kétnyelvűségről is beszélhetünk olyan esetekben, amilyen a provanszálul is verselő észak-olasz trubadúroké, a latinul költő Janus Pannoniusé vagy az emlékiratait franciául író II. Rákóczi Ferenczé volt.

A tudománynak a kétnyelvűség, ezen belül a gyermekkori kétnyelvűség iránti érdeklődése újabb keletű. Csak a század eleje óta fordítanak figyelmet a kétnyelvű közegben nevelkedő gyermekek nyelvi és pszichikai fejlődésére. A kérdés irodalmát, a kutatások eredményeit 1991-ben Jarovinszkij Alekszandr foglalta össze *A gyermekkori kétnyelvűség pszichológiai és pszicholingvisztikai kérdése* című kandidátusi értekezésében. Szemben a jelenlegi helyzettel, amikor is a jelenség értékelésében a kétnyelvűség kialakulásának pontosabb körülményeit rendszerint figyelembe veszik és elemzik, kezdetben sommás ítéleteket vetettek papírra. 1899-ben Laurie úgy véli, hogy a kétnyelvűség a gyermek intellektuális és pszichés fejlődését elválasztja egymástól. 1915-ben Epstein megállapítja, hogy a többnyelvű egyének gondolkodását az interferencia lassítja. 1924-ben D. Saer és munkatársai, 1925-ben V. Graham, 198-ban H. Geissler egyaránt azt hangsúlyozzák, hogy a kétnyelvűség károsan hat a gyermek fejlődésére. -1929-ben I. Bikcsentaj és Z. Lavrova-Bikcsentaj 50 tatár-orosz kétnyelvű gyermek kognitív fejlődését vizsgálta - mint Jarovinszkij erről beszámol - a) a Binet-féle intelligencia tesztnak, b) szabadasszociációs próbának, c) kérdés-válasz helyzetnek, d) felolvasott szöveg visszamondásának, e) megadott témáról való fogalmazásoknak az elemzésével.¹ A gyerekek intelligenciája semmilyen irányban sem mutatott az átlagtól való jelentős eltérést (az IQ 90 körül mozgott). Kimutatták, hogy a jobban beszélt nyelven a gondolkodási műveletek is gyorsabbak, A kevésbé jól beszélt nyelv jobb birtoklása a feladatmegoldásban jobb eredményhez vezet.

1935-ben Vigotszkij úgy véli, hogy a kétnyelvű gyermek lemaradhat nyelvi fejlődésében, ha a társadalmi és kulturális háttér nem megfelelő. Ezt a megállapítást Régér Zita kutatásai 1978-ban megerősítik. 1937-ben L. Travis és munkatársai Chicagóban 2322 kétnyelvű gyermeket kísérnek figyelemmel; van kontrollcsoport is: 2505 egynyelvű gyermek. A kétnyelvűeknek 2,8 százaléka, az egynyelvűeknek 1,8 százaléka dadogott. Megjegyzendő, hogy a kétnyelvű családok gyakrabban voltak valamilyen vagy akár több szempontból is hátrányos helyzetben.

Jarovinszkij véleménye szerint a kétnyelvűség pozitívan hat a) a divergens gondolkodásra, b) perceptuális feladatok - nem verbális tesztek - teljesítésére, c) verbális input elemzésére, d) kognitív szabályok feltárására, e) a szimbolumhelyettesítési képességre, e) a domináns nyelven való fogalmazásra (szóban és írásban egyaránt). Régér Zita a cigánygyerekekről szóló tanulmányában a többi között azt állítja, hogy a szocio-kulturális hátrány a fogalmak deficitjét eredményezi. Ez nem zárja ki, hogy más tekintetben a cigánygyermek családok belüli kommunikációs képességei részben gyorsabban/jobban fejlődjenek az átlagosnál.² 1967-ben Vigotszkij úgy véli, hogy a gyermek a nyelvtani struktúrákat korábban elsajátítja,

mint a megfelelő logikai struktúrákat: a nyelvi szintaxis fejlődése előbbre jár, mint a logikai szintaxisé.

S. Ervin, Ch. Osgood (1965) és Scserba (1974) különbséget tesz az úgynevezett tiszta (koordinált) és az összetett kétnyelvűség között.³ A megkülönböztetés nem a nyelvi produktum minőségére vonatkozik, nem arról van szó, hogy a kétnyelvű mennyire beszél szépen. Lehet szó az adott nyelv normáinak teljesen megfelelő, alkalmi kölcsönszavakat nem tartalmazó szövegről, a szöveg létrehozásának a módja emellett elvileg egyaránt lehet összetett, tiszta (koordinált) is.

Összetett kétnyelvűség esetén a nyelvi jelek két komplexumát (például két, más és más nyelvhez tartozó szót vagy mondatot) „a jelölt dolgok közvetítési folyamatának ugyanazon komplexumával” (gyakorlatilag ugyanazzal a jelentéssel, ugyanazzal a tudati megfelelővel, ugyanazokkal az érzelmi, gesztusbeli, illetve cselekvésszerű reakciókkal) kapcsolják, asszociálják. például a *ló* és a *Pferd* szó ugyanazt jelenti, s egymást is asszociálja. Ebből az is következik - Jarovinszkij fogalmazásában - , hogy „a kétnyelvű személy tudatában az egyik nyelv majdnem minden jele közvetlenül kapcsolatban van a másik nyelvi jellel. Mindkét nyelvnek ez az egységes rendszer a közös gondolkodási bázisa”. Az ilyen kétnyelvűséggel bíró személy általában könnyen fordít.

A tiszta (koordinált) kétnyelvűség azt jelenti, hogy a kétnyelvű személy az egyik nyelvhez tartozó nyelvi jelek komplexumát „a jelölt dolgok közvetítési folyamatának” adott komplexumával kapcsolja, míg a másik nyelvhez tartozó (többé-kevésbé megfelelő) nyelvi jelek komplexumát „a jelölt dolgok közvetítési folyamatának” egy másik (némileg eltérő) komplexumához kapcsolja. Magyarán, s talán kissé pontatlanul: a megfigyelőnek esetenként nemcsak két formával kell számolnia, hanem az egyik, illetve a másik nyelvbeli formának megfelelően két elkülönülő-az agyban is külön rögzült- jelentést is számon kell tartania.

A gyermekkori kétnyelvűség kérdését a század eleje óta céltudatosan firtatják azok, akik ambicionálják, hogy gyermekük, gyermekeik könnyen hozzájussanak valamely második nyelv megfelelő szintű ismeretéhez. 1913-ban Ronjat elhatározza, hogy Louis gyermekét francia-német kétnyelvűségben neveli. Bizonyos Grammon tanácsára a nyelvet személyhez köti. A Louis-val 1963-ban készített interjú szerint Louis mindkét nyelvet kiválóan (hasonló szinten) beszéli, némi tematikus preferenciákkal. A nyelveket az anya, illetve az apa személyéhez kötő családtípust E. Harding és Ph. Riley nyomán J. Ronjat-féle családnak nevezik; Jarovinszkij leírása szerint ennek a besorolásnak feltétele az is, hogy az egyik szülő nyelve azonos legyen a környezet nyelvével, s hogy a szülők különböző anyanyelvűek legyenek.⁴

1949-54 között W. Leopold rendszeresen figyeli lánya nyelvi fejlődését. Leopold csak németül beszél gyermekéhez, Hildegardhoz; felesége, Marguerite, csak angolul. Kisiklások - németországi tartózkodásuk során - előfordultak. Hildegard kétéves korában 377 szót használt, keverve, 2,2 és 3 éves kor között Hildegard használatában a két nyelv elkülönült.

A. Volterra 1978-ban úgy véli, a kétnyelvű gyermek nyelvi fejlődésében a következő szakaszok különíthetők el: 1. (kétéves korig) „közös szótár”, a gyermek nem különíti el a szavakat a nyelvek szerint; 2. „külön szótár”, közös nyelvtan; 3. ötéves kortól két kiépült és elkülönült nyelvtan.

1981-ben G. Francescato 106 kétnyelvű gyermek nyelvi fejlődéséről számolt be. A nyelvhasználat jellege szerint ezek két (A, B) csoportba voltak oszthatók.(A:) Az egyik csoportban - 50 családban - a családon belül használták a két nyelvet. (B:) a fennmaradó 106 család külföldön, idegen nyelvi közegben élő egynyelvű család. A Francescato megfigyelte kevert családokban a gyerekek sokszor kevert nyelvet használtak. Francescato hangsúlyozza, hogy a gyermek jól elsajátíthat két vagy több nyelvet, de ennek (a nyelvtudásnak) a hatása a gyermek személyiségfejlődésére függ a közvéleménytől, a közeg reakcióitól.

1985-ben írt könyvében Göncz Lajos arra a következtetésre jut,⁵ hogy minden kétnyelvűség sajátos. Jarovinszkij leírja az A. Fantini-féle, az E. Haugen-féle, a W. Elwert-féle és a G. Saunders-féle (nyelvhasználat szerinti) családtípusokat is. A Fantini-féle családban a két szülő különböző anyanyelvű, egyiknek a nyelve azonos a környezeti nyelvvel, ezt a nyelvet a szülők a gyerekekkel való kommunikációban mégsem használják. A gyerek a környezet nyelvét „házon kívül” sajátítja el. A Haugen-féle családban a szülők anyanyelve azonos, a gyerekek ezen a nyelven beszélnek, a környezet nyelve viszont más. Az Elwert-féle család a Haugen-félhez hasonló, de a szülők az Elwert-féle családban különböző anyanyelvűek. A környezeti nyelv itt is valamilyen harmadik nyelv; mindegyik szülő a maga anyanyelvén beszél a gyerekekkel. A Saunders-féle családban a két szülő anyanyelve azonos, a környezeti nyelv is ugyanaz a nyelv; az egyik szülő a gyermekkel való kommunikációban ettől a nyelvtől - a szülők és a környezet nyelvétől különböző nyelvet használ (nem az anyanyelvét).

Barcsay Zsuzsa 1982-ben tartott előadásában⁶ hasonló típusokat vázol, de a sort kiegészíti például azon családok típusával, ahol a két, eltérő nemzetiségű szülő a maga országában lakik, viszont gyakran találkoznak.

A nemzetiségi nyelvhasználatról olvasva az a benyomás alakult ki bennem, hogy a fenti típusok tisztán ritkán jelennek meg - ez részben, illetve közvetve oka lehet az úgynevezett nyelvromlásnak is. A nyelvromlás oka végső soron persze inkább keresendő a nyelvi ráhatás minőségében és mennyiségében, szétforgácsoltságában, mintsem a család nyelvhasználati sémájában.

Az eszperantisták közössége eleve kicsi, ezen a közösségen belül is elenyésző az eszperantót a családban továbbadók száma. Ugyanakkor - úgy vélem - a nyelvi tudatosság nagyobb foka miatt, a nagyobb reflektáltság miatt a nem eszperantisták számára is tanulságosak lehetnek az eszperantisták kudarcos és sikeres próbálkozásai.

Az eszperantót a családban átörökítők között is - a Jarovinszkij adta típusoknak részben megfelelő módon, részben ezektől a sémáktól különbözve - tarka a gyakorlat. Mégis, megjegyzendő, hogy ebben a közegben inkább van példája a fenti sémák követésének is, mint- feltevésem szerint- a családi kétnyelvűség hagyományosabb eseteiben. (Erről alább.)

Az eszperantó gyermekkori kétnyelvűségnek, illetve többnyelvűségnek a feltételei - szemben az etnikus nyelvek körében tapasztalható, sokszor századokra vagy évezredre visszamenő előzményekkel - csak az utóbbi időben alakultak ki; az 1970-es években váltak észrevehetővé; ma is törékenyek, a most fejlődő gyakorlat egy évtized alatt visszaeshet. Ugyanakkor feltűnő, hogy egy-egy esetben a gyerekek milyen magas nyelvi teljesítményekig jutnak. (A 18 éves horvát Maja Tišljarnak például eszperantó nyelvű műfordításkötete jelent meg.)

A gyermekkori kétnyelvűség megjelenésének nyelvtörténeti és közösségtörténeti előzményei - feltételei és okai - vannak. Ilyenek: a nyelvtervezetnek nyelvvé fejlődése, jól beszélő réteg kialakulása, a közlekedés technikai, gazdasági és jogi lehetősége, az országhatárok átjárhatósága.

1968-ban a finnországi Raumában eszperantista fiatalok egy kis csoportja nyilatkozatot tesz, amely szerint ők magukat „az eszperantistaságot önként vállaló (nyelvi, kulturális) kisebbség tagjainak tekintik”; az eszperantóval azért foglalkoznak, mert örömeiket lelik benne; nem számítanak rá, hogy az eszperantó alkalmazását vagy széles körű oktatását „felülről” bevezetik. Ezekon a fiatalokon kívül is mind többen érezték úgy, hogy az eszperantistáknak mindenekelőtt saját kulturális fejlődésükön kell dolgozniuk; az egyént kell segíteniük, hogy az eszperantó lehetőségeivel élve, az eszperantót használva magát kibontakoztassa.

Mindamellet nem lehet nem tudomásul venni Nagy Edit felmérésének eredményét, amely szerint az eszperantisták 34 százalékának (továbbra is?) az a véleménye, hogy az eszperantót kötelező iskolai tárgyként kellene tanítani. Ilyen véleménnyel egyébként azoknak a nem

eszperantistáknak a körében is lehet találkozni, akik semmilyen idegen nyelvet nem ismernek.⁷

A eszperantót a családban továbbadó eszperantisták - bár gyakorlatukkal láthatólag megfelelnek a raumizmus szellemének - egyre kevesebbet foglalkoznak ezen kérdések elemzésével.

1974-ben megjelenik - Ivo Lapenna szerkesztésében - az *Esperanto en Perspektivo* című kézikönyv. Ennek egyik fejezetében Tazio Carlevaro azt írja, hogy 19 országban körülbelül 200 gyermek beszél, illetve sajátítja el az eszperantót a családban. Területi megoszlásról nem esik szó.

*

A hetvenes évekbeli közép-európai fejlődésről. - A családi alkalmazás nagyságrendje messze elmarad az eszperantisták lélekszámának általában vett nagyságrendjétől is: mint láttuk, az egész világot figyelembe véve is csak százas nagyságrendről van szó. Mindamellettségtelen, hogy a jelenség Európában a legelterjedtebb: s ott is szórványos. A folytonosság régióként egy-egy ember kezdeményezésén és tevékenységén múlhat.

1974-ben, illetve 1975-ben (Csíszár Zsuzsa és Csíszár Ernő gyermekeiként) megszületik Csíszár Nóra és Csíszár Pálma. Szüleik - mint tevékeny, sokat utazó és tanító eszperantisták - részint praktikus okokból döntenek úgy, hogy az eszperantót gyermekeiknek továbbadják. Felismerik, hogy a vállalkozás sikere kezdetben elsősorban a szülői hatáson múlik, a későbbiekben viszont a gyermekek kortársaitól jövő impulzusok döntenek. Ez motiválja őket, hogy (a varsói prototípust követve) úgynevezett családtalálkozókat szervezzenek. Ilyen találkozót 1979 óta minden évben rendeznek (1979-ben Hódmezővásárhelyen, 1980-ban - dr. Fülöp Józsefnek és klubjának közreműködésével - Szombathelyen,⁸ 1980-ban Zsolnán, később hol a Pag félszigeten, hol Bielsko-Biala környékén, hol Szentgotthárd vagy Zalaőr vendégszerető otthonaiban, hol Mariborban. A találkozók eleinte szakmai előadásokat és közös játékokat, kirándulásokat jelentettek. A későbbiek során egyre inkább az összeszokott társaság spontán együttlétének, pihenésének tekinthetők ezek a találkozók. Fő funkciójuk, hogy - játékaik során - a gyerekek kortársi kapcsolatokban is használják a nyelvet. Hasonló találkozók szórványosan más régiókban is szerveznek.

1978-ban megjelenik Margret Landmark *Infanpsikologio* (Gyermekekpszichológia) című tankönyvszerű összefoglalása, mely szintén foglalkozik a gyermek nyelvi fejlődésével.

1982-ben Barcsay Zsuzsa elemzi az eszperantisták körében megtalálható gyermekkori kétnyelvűség motívumait és változatait, „eseti” pontossággal, az egyes csoportba sorolható, számára ismert családok felsorolásával. Előadásában kitér a kétnyelvű nevelés kudarcainak lehetséges, szokásos okaira. Nem érnek el sikert Barcsay összefoglalása szerint azok, 1) akik a családtagokkal nem tudják elfogadtatni a gyerek kétnyelvűségének tényét; 2) akik a gyermek kétéves kora után kezdik használni a második nyelvet; 3) akik a második nyelvet nem használják rendszeresen: nyelvet váltanak, ha a téma fontos vagy nehéz, s nem tartanak kapcsolatot a második nyelv családon kívüli képviselőivel.

Barcsay a céltudatos szülői magatartást is megfogalmazza. Kiemeli a szülői nyelvtudásnak és önképzésnek, a mintaszerű kiejtésnek a fontosságát. A szülő beszéljen sokat, tevékenységét, a játékokat kísérelje beszéddel: mondja, amit csinál; magyarázatképpen nem a másik nyelvre való fordításhoz kell folyamodni, hanem részletezni kell, megvilágító példákat kell mondani. Nem szabad a nyelveket keverni. Mindegyik nyelvet állandó személynek kell képviselnie.

Ugyancsak 1982-ben jutott el a szélesebb közönséghez Peter G. Forsternek a *The Esperanto movement* című műve,⁹ mely a szülők nemzedékének jobb közegismeretét és önismeretét táplálta és táplálhatja. A „valamilyen szervezet tagjaként” számon tartott

eszperantisták száma Forster statisztikája szerint 1964-ben 38 829; B. Golden úgy véli,¹⁰ hogy némi optimizmussal az eszperantisták reális száma talán ennek a kétszeresére (77 658) tehető (1. Eventoj, n-ro 63, 2.1.); ugyanő másutt megállapítja, hogy az eszperantisták valódi számának megállapítása nem várható az eszperantistáktól: a feladatot független demográfiai-statisztikai szervezetnek kell elvégeznie (1. Internacia Pedagogia Revuo, 1992/2, 29-33). Ismeretes, hogy tíz-húszeszes (sőt: ennél kisebb lélekszámú) nyelvközösségek - A: etnikus vagy B: kulturális közösségekként- léteznek; fennmaradásuk viszont vagy elszigeteltséghez (például őserdei körülményekhez), vagy írásbeliséghez, oktatáshoz, tudatos önműveléshez van kötve. Az, hogy az eszperantista közösség 1887-1905 között valamiféle területi egység nélkül is létrejött és stabilizálódott, az, hogy bár lélekszámában időnként visszaesik vagy stagnál, de szellemileg állandóan újat alkot, arra utal, hogy az eszperantista nyelvközösség kis befolyással bír, a társadalom középső rétegeiből verbuválódó, kis létszámú, de hosszú távon stabil közösségnek tekintendő, melynek ugyan érdeke volna, hogy - mint Felső Géza mondja - „bekerüljön a társadalmi reprodukció folyamatába” (valahol oktassák, szótárát valahol kiadják, könyv, szakember, továbbképzés lehessen, a könyvek a könyvtárakba valahogy eljussanak) de amely ennek híján is fennmarad. Ennek a fennmaradásnak eleme a családi kétnyelvűség (szegény ember vízzel főz; a tiszta víz nem árt az egészségnek, bár nem is ad elég erőt a munkavégzéshez).

1983-ban Jarovinszkij Alekszander vezetésével Klein Edit vizsgálja Magyarországon az eszperantóval kombinált gyermekkori kétnyelvűséget.

Vizsgálataival többek között kimutatja, hogy az általa vizsgált esetekben egyik nyelv használatát sem kíséri szorongás.¹¹

1987-ben jelenik meg a *Cirkulajo por esperantlingvaj paroj kaj familioj* című sokszorosított periodika első száma, Anna Brennan és Renato Corsetti szerkesztésében.¹²

Az angol-olasz szerkesztőpár szervezi-neveli a kétnyelvűséget gyakorló kis családi mozgalmat újabb tagjait, a tapasztalatlanabb szülőket. A periodika rendszeresen közli az eszperantista családok címeit. 1994-ben, a 22. számban 236 ilyen családcím van. Ez a szám további elemzést kívánna; egyrészt, mert nyilván nem teljes, másrészt egy gyermekes, többgyermekes családok, házaspárok, spontán és tudatos tanulásmóddal nevelkedett gyerekek megkülönböztetés nélkül szerepelnek benne.

Corsetti tanulmányt ír a gyermekkori háromnyelvűségről¹³ - Gabrielo Corsetti angol-olasz-eszperantó nyelvi fejlődésének alaposan dokumentált rajzával. A tanulmány a szókincs fejlődését „első megjelenések” és úgynevezett „megfelelők” dátum szerinti rögzítésével mutatja be, így párhuzamosan látjuk a három nyelv szókincsében való fejlődést, és a nyelvek közötti dominancia-viszonyokat. (Megtudjuk, mit mondott a gyerek először olaszul, mit először eszperantóul, mit először angolul. Az eszperantista családok egy része „Ronjat-féle család”, vagy a Ronjat-család mintájához áll közel: a szülők egyike a nemzeti nyelvet beszéli a gyerekekkel, a másik az eszperantót.

Számos család a Ronjat-modell kezdeti alkalmazása (5-6 év) után más rendszerre vagy rendszertelenként megélt nyelvhasználati szokásokra tér át. Zdravka Metz, kanadai horvát eszperantista (nő) arról számol be (1994), hogy a Ronjat-modell kezdeti követése után - K. Brent nyelvész tanácsára azt a gyakorlatot alakították ki, hogy eszperantóul otthon beszélnek, s csak akkor, amikor az egész család együtt van (az apa is otthon van); horvátul beszélnek az apa távollétében; franciául beszélnek a házon kívül (a városban, az utcán, az iskolában). Ezzel a módszerrel minimálisra csökkennek a környezettől való eltérés adta feszültségek; szinte mindig beleilleszkednek az adott környezetbe; ugyanakkor kérdéses, hogy mennyi ideig biztosítható így a nyelvek tudásának arányos fejlődéséhez szükséges intenzitás. 1991-ben Rátkai Árpád-a maga magyar-eszperantó-német nyelvű családjának tapasztalataira is építve - a J. Ronjat-féle családmóddal melletti érvel. Kiemeli, hogy a nyelvek szavainak kezdeti vegyítése csak a felnőtt szemszögéből nézve vegyítés.

1994-ben Renato Corsetti szerkesztésében megjelent a *Denaska dulingveco. Konsiloj por gepatroj* (körülbelül Születéstől induló kétnyelvűség. Tanácsok, szülőknek). A mű eszperantó nyelvű adaptációja egy Ausztráliában megjelent angol nyelvű munkának: Saunders, G.: *Bilingual Children: From Birth to Teens* (Celevedon: Multilingual Matters). A könyv világos kérdésekre ad világos választ. Mi a kétnyelvűség? Az, ha valaki két nyelven folyékonyan beszél. Hogyan válhat a gyermek kétnyelvűvé? Az eszperantót illetőleg három módszert említ a könyv: 1. „Otthon csak eszperantó”; 2. Két nyelv egyidejűleg (anya, apa); 3. A két nyelv egymás után (eszperantó akkor, amikor a másik nyelvet már tudja a gyermek). 1992-ben megrendezik az első eszperantó „nyári gimnáziumot” Pozsonyban. Ez évenként ismétlődik, s szívesen fogadja az eszperantót a családból hozó, jól beszélő gyerekeket.

*

Ismeretes, hogy az eszperantó nyelv nagyobb lehetőséget ad az alkalmi szóalkotásra; eszköznév, „helyiség-név”, eredménynév, foglalkozásnév bármikor képezhető az adott objektummal összefüggésbe hozható cselekvést kifejező igéből. A köznyelv körében (a szakszavakat tehát nem tekintve) szavak összetétele is „mindenki joga”.

Az alkalmi vagy az egyénre jellemző szóhasználat így a felnőttek körében sem ritka; ezt elősegíti az ilyen produktív nyelvhasználat kisebb memóriaigénye is (erről a jelenségről Susan Gal is ír a felsőöri nyelvjárás magyar nyelvhasználat¹⁴ kapcsán: a nyelvjárás beszélői, viszonylagos elszigeteltségükben, szintén kevesebb tövel és több származékszóval gazdálkodnak) A szóalkotás lehetőségeinek kihasználásában a gyerekek a felnőtteken is tútesznek, s olykor – kisgyermekkorban - viszonylag gyakori szavak helyett is alkalmi képzéssel élnek: néhány ilyen alkalmi alkotás: *flugmasina haltejo* ('flughaveno, repülőtér') a. m. „repülőgép-megálló” (W. Borbála); *La patroj jam butonigis* „Apuék már egészen elkicsinyedtek” a. m. „elgombultak” (?) „olyan kicsinek látszanak - ahogy úsznak a tengerben -, mint valami gomb” (Horváth Roland); *vagonari 'veturi* (per vagonaro), vonaton menni, utazni; *mi estas ci-tiu-manisto* körülbelül 'Én ez-a-kezemes vagyok' (*jobbkezes*. vagy *balkezes* helyett). Megfigyelhető volt a horvát gyerekek eszperantójában a határozott névelő ritka és némiképp lexikalizálódott, egyes kifejezésekben kötött használata. Nyelvészeti szempontból érdekes, hogy a határozottságnak mint „szemantikumnak” a szerepe a névelőzésben nem látszik olyan lényegesnek - az eszperantóban, de talán a magyarban sem -, mint azt általában feltételezik. Márta - presztízsalapon - körülbelül egy hét alatt átvette a nála idősebb horvát gyerekek „névelőtlenebb” mondatszerkesztését, s a jelenséget láthatólag stílárisan értékelte: a névelő-elhagyás nagyosabb, „szlengesebb” beszédmód volt számára. Lengyelországi tartózkodása átmenetileg nagyobb hangerőt eredményezett Márta beszédében, nemcsak az eszperantóban, hanem a magyarban is - ennek alapján visszatérte után olykor szemtelennek találták.

A család kétnyelvűségének megőrzésében nehézséget jelenthet az, hogy az eszperantó nyelvű ismerős kortárs csoport általában kicsi; a kiscsoport szociológiai viszonyai a meghatározóak. A kor szerinti vagy a nemek szerinti kisebb elmozdulások is hatással lehetnek arra, mennyire tud a gyerek beilleszkedni a társaságba. Ha mindenki legalább két évvel idősebb a gyereknél, ha már mindenkinek van „legjobb barátja”, amikor ő először megjelenik a társaságban, ez - az adott családon belül - meghatározó lehet a kétnyelvűség további sorsát illetően. Hasonlóképpen fontos az elégséges nyelvi színvonal. Előfordul, hogy megjelennek a találkozón szülők olyan gyerekekkel, akik csak értenek, de nem beszélnek. Az ilyen család könnyen lemorzsolódik, hiszen a gyerek a játékokban, vetélkedőkben, a szórakozásban háttérbe szorul.

Más jellegű eszperantó közösségekben (például városi klubokban) persze fordított eset is előfordul: azonos anyanyelvű eszperantisták helyi összefövetelén háttérbe szorulhat az, aki az

eszperantó használatát az ott szokásosnál komolyabban veszi. Természetes, hogy mást igényel a nyelvet éppen tanulni kezdő fiatal vagy nyugdíjas, mást a nyelvtanulásban esetleg megrekedt személy (az eszperantó folklórban: „eterna komencanto”), mást a jól beszélő tizenéves, mást a nyelv szakmai alkalmazására törekvő, azért dolgozó vagy arról ábrándozó felnőtt.¹⁵

A gyermek kétnyelvűsége szempontjából rendkívül kedvezőek az olyan családi viszonyok, amikor a szülők az eszperantisták körében hivatásszerű kulturális vagy szervező tevékenységgel foglalkoznak: a gyerek körül így állandó elfogadó légkör alakul ki. Az ilyen eset azonban ritka, mint a fehér holló, többek között azért, mert eszperantó képesítéssel nem lehet elhelyezkedni: munkájának lehetőségét az eszperantista vagy maga megteremti, vagy lemond az ilyen irányú munkáról.

Az eszperantó nyelvhasználat szempontjából elszigeteltebb családnak gondot kell fordítania arra is, hogy a gyerek eszperantónyelvűségét a környezet megértéssel fogadja.

A mi családi történetünkben volt rá eset, hogy az óvodai öltözőben egy apuka azt mondta a kislányának, hogy mi - Mártával - kutyanyelven beszélünk. Márta ezek után Borkára néhányszor rászólt, hogy az utcán ne beszéljen olyan hangosan. Ennek az esetnek lett az a következménye, hogy mikor a kisebb gyerekek is a közösségre érett korba (óvodába, iskolába) jutottak, szűkebb környezetüket legalább egy-két dologra (köszönés, számolás) megtanítottam; később már rendszeresen tanítottam a nyelvet ezeknek a gyerekeknek. Mindez - fizetetlen munkaként- erőfeszítéssel, s olykor az élet más területein való lemaradással jár.

Az iskoláskor az iskolában használt nyelvben olyan téma- és szókincs bővülést hoz, hogy annak követése csak spontán beszélgetések révén nem lehetséges.

A szónak a rögzüléshez bizonyos számú ismétlődésre van szüksége; a *mevo* 'sirály', a *mambesto* 'emlős', az *adicio* 'összeadás', *predikato* 'állítmány' szavak megfelelő gyakoriságú spontán előfordulására nem lehet számítani. Ezért a gyerekeknek eszperantó nyelvű feladatlapokat állítottam össze - ezek könnyűek voltak, néha szinte álfeladatok, de hozzájárultak a szókincs állandó fejlődéséhez.

Az eszperantó (legalább potenciálisan) módot ad olykor a gondolkodási részrendszerek közvetlenebb tükrözésére. Erre építve a matematika tanulása során tudunk például ötös számrendszerben beszélni: $kvin\ du\ plus\ kvin\ du\ estas\ dukvin\ kvar = 12(5) + 12(5) = 24(5) =$ (a tízes számrendszerben:) $7 + 7 = 14$. Az ilyen s hasonló potenciális kifejezési lehetőségek a számrendszerek megértését feltétlenül megkönnyítik. Stefan MacGill a *Lauta vekhorlogo* című ifjúsági könyvében bravúros kultúrtörténetet, s főleg a számrendszerek kialakulásának olyan - tréfás - történetét adja, amely az eszperantó nyelvi szabályok ritka produktivitásán alapul.

Érdekes - személyes tapasztalatomban - a szorobánnal, a Polgár-féle pedagógiai elképzelésekkel és a Talento Iskolával való találkozás. Mint ismeretes, Polgár László véleménye szerint¹⁶ - a korai intenzív (és szeretetteljes) speciális képzés - átlagos képességek mellett is - rendkívüli szellemi teljesítményt eredményezhet. A három Polgár-lány kisgyermekkorától kezdve a sakk légkörében élt. A korai kezdésnek és az intenzitásnak ezt a gondolatát vette át a Budaörsön indult (Lukács András által gondozott) Talento Iskola: a matematika, a szorobán,¹⁷ az idegen nyelvek (eszperantó, francia, angol) intenzív oktatásával, korai megterheléssel. E. Mirska két éves, a nyelvtudás szempontjából rendkívül sikeres működése után az egyik osztály eszperantó oktatását én vettem át. Munkámban a nevelési nehézségeket - a magam korlátai miatt - nem tudtam megoldani, s újabb osztályt már nem vállaltam. Végig gondolva a történeteket, arra a gondolatra jutottam, hogy bár a Polgár-féle elképzelést próbáltam követni az iskolában - éppen ezen iskolai munka elkezdésével „fogtam vissza”, idő hiányában, az otthon addig tudtomon kívül is a Polgár-féle elképzelésekhez közel álló gyakorlatomat. Már nem készítettem eszperantó feladatlapokat a magam gyerekeinek,

már rendszeresen elhagytam az esti mesélést is, a *Juna Amiko* gyereklapban megjelenő játékokat sem próbáltuk ki.

A Kalevala¹⁸ közös olvasásában elakadtunk a negyedik ének után.- A megszakított gyakorlathoz visszatérni nehéz, de lehetséges. (Most a tizennegyedik éneknél tartunk.)

Gyakorlatunk - összességében - nem könnyű,¹⁹ de bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy az eszperantó - visszaesésekkel és újrakezdésekkel = átvészelve létének nehezebb szakaszait, s hogy lassan megszilárduljon az a közösség, amelynek léte az eszperantó nyomtalanul való eltűnését szinte lehetetlenné teszi. Még ha egyikünk vagy másikunk - elfáradván, megöregedvén, elügyetlenedvén, elfásulván - kidől is, és nekilát a közmegegyezés szerint fontosabb dolgoknak.

Az etnikus nyelvet és eszperantót beszélő kétnyelvű gyermek kétnyelvűsége-a gyermek szempontjából nézve-spontán módon jön létre, de felnőtt korra a személyiség tudatosan továbbépített kultúrájának részévé válhat. Az eszperantóul szabadon beszélő ember eszperantóul is a maga nyelvén beszél, egy olyan közösség tagjaként, amelynek életébe, fejlődésébe ő is beleszólhat.

Jegyzetek

- 1 Jarovinszkij Alekszandr: *A gyermekkori kétnyelvűség pszichológiai és pszicholingvisztikai kérdései*. Kandidátusi értekezés. (Kézirat). Janus Pannonius Tudományegyetem. Nyelvi és kommunikációs Intézet. Pécs, 1991. 8.
- 2 Réger Zita: Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat a magyarországi cigány nyelvközösségekben. *Műhelymunkák*, 3 (1987) 31-89.
- 3 Ervin, S. M. - Osgood, C. E.: Second language learning and bilingualism. In: Osgood, C. E.-Sebeok, T. A. (szerk.): *Psycholinguistics. A survey of theory and research problems*. Bloomington 1965. 139-146.
- 4 Jarovinszkij, A.: i. m. 118.
- 5 Göncz Lajos bőségesen dokumentált állításait nem foglalhatom össze. Mindenesetre meggyőző arról, hogy minden osztályozás (túl) absztrakt, s csak kiindulópontot ad a kutatáshoz, különféle "skálák" felállításához. Erről ld. Göncz Lajos: *A kétnyelvűség pszichológiája*. Novi Sad 1985.
- 6 Barcsay, Zsuzsa: *Du-plurlingva edukado de infanoj en la familio kun aparta konsidero a! Esperanto*. Kézirat 1982.
- 7 Réger Zita: *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció nyelvi hátrány*. Budapest 1990. 1661.
- 8 Fülöp József: *Az eszperantó mozgalom története Vas megyében*. Szombathely 1987.
- 9 Forster, Peter G.: *The Esperanto Movement*. (Contributions to the Sociology of Language, 32.) The Hague-Paris-New York 1982.
- 10 Golden, Bernard: Popolnombro en Esperanto. *Eventoj*. 63. 1994. 1. 2.
- 11 Klein Edit: *A két- és háromnyelvű gyermekek*. (Kézirat) Budapest 1983.
- 12 Anna Brennan -Renato Corsetti : *Cirkulajo por esperantlingvaj paroj kaj familioj*. 1987.
- 13 Corsetti, Renato (szerk.): *Denaska dulingveco. Konsiloj por gepatroj*. Universala Esperato-Asocio. Reformoj en Esperanto. 49-81. Surbaze de originalo eldonita de AACLAME, Canberra 1994.
- 14 Gal, Susan: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio*, 1991. 1, 66-76.
- 15 Golden, Bernard: Forgesitaj anoj de la esperantista popolo - la izoluloj. *Eventoj*. 57. 1994. 1. 2. 7.
- 16 Polgár László: *Nevelj zsenit! Farkas Endre interjúi. Zsuzsa, Zsófi és Judit válogatott versenyjatszmaí*. Budapest 1989.
- 17 A szorobán hagyományos japán (végső soron kínai eredetű) számolóeszköz. A Talento Iskola tanulói ennek előbb valóságos, majd képzeletbeli (vizuálisan felidézett) használatával gyors (fej)számolási készségre tesznek szert. Négy-öt jegyű számokból akár huszat is szinte a feladat elmondásának ideje alatt összeadnak.
- 18 *Kalevala* (Elias Lönnrot); Esperantigis Joh. Edv. Leppakoski. Ornamis Akseli GallenKallela. Kopirajto 1964 de s-ino Pirkko Gallen-Kallela. Serio Oriento-Okcidento n-ro 4, sub Auspicioj de U E A en Konsultaj Rilatoj kun UNESKO. 1964.
- 19 Bessenyei Anna: *Kiel mia filino ellernis legi au ta hejme farita legokajero*. Előadás írásos összefoglalása. 4.

BALÁZS WACHA

ETHNIC LANGUAGE AND THE ESPERANTO: A NEW VARIATION
OF CHILDHOOD BILINGUALISM

Recently the Esperanto language is handed down from parents to children in Esperantist families more and more frequently in everyday use: one of the parents speaks to the child(ren) only in Esperanto („Ronjat-family”, „Haugen-family”, etc.) From 1968 a part of the Esperantists urges on the inner development of the language community: they press cultural growth and rush assistance in the use of the language. The hereditary transmission of the Esperanto within the families („danaskismo”) fits to this mentality well. The hereditary transmission of the Esperanto can be characteristic in some hundreds of families in the Esperantist community of approximately 80 000 members (according to an optimistic estimation of Bernard Golding).